

PLUTEJ IZ CRKVE SV. NEDILJICE U ZADRU. Zadar, Stalna izložba crkvene umjetnosti

Lovre). Linearan crtež pleterne plastike naglo je i gotovo nasilno razriješen u figuralnim prikazima smještenim pod nizom arkada.

Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji ima relativno preciznu ishodišnu dataciju. Ciborij prokonzula Grgura može se pouzdano datirati u četvrto desetljeće XI. st. Stajao je vjerojatno nad glavnim oltarom zadarske katedrale — prvotno posvećene Sv. Petru. Stilski i radionički vezan je uz niz srodnih skulptura i djela (ciborij iz zadarske crkve Sv. Tome, pluteji iz Sv. Nediljice i dijelovi crkv. opreme iz Sv. Petra i Mojsija u Solinu iz splitske katedrale). Splitsko-zadarska radionica isklesala je i lik kralja na prijestolju na pluteju ranoromaničke oltarne pregrade (u XIII. st. uređena u krsni zdenac) iz splitske katedrale. O toj su skulpturi iznesena različita mišljenja. Analiza oblika kraljevske krune i nošnje te njegovih atributa dokazala je da je tu prikazan hrvatski kralj — najvjerojatnije Zvonimir; oltarna pregrada je i inače mjesto na kojemu se ističu imena donatora. Na Bašćanskoj ploči nalazi se pak sažetak samostanskoga kartulara na hrv. jeziku, a spominje kralja Zvonimira te Držihu i Dobrovita sa svjedocima; i u splitskom bi primjeru bio logičniji prikaz stvarnoga kralja nego prikaz Osude nemilosrdnoga dužnika koji je inače rijetkost u slikarstvu, dok je u kiparstvu nepoznat.

Skulpturalni program zrele romanike vezan je uz crkv. pročelje. Očuvani ulomci skulpture s osorske opatske crkve slični su skulpturi crkve u Pomposi kao i onoj na otočiću Torcellu. Riječ je o prvoj romaničkoj skulpturi pročelne namjene u pravom smislu riječi. Portal Sv. Lovre u Zadru donosi najstariji očuvani primjer zaokružene kompozicije portala u srednjovj. kamenj skulpturi uopće. Prikazujući na nadvratniku Krista na prijestolju u mandorli koju pridržavaju dva anđela, ikonografski se predstavlja jedna od najdalekosežnijih romaničkih inovacija; stariji teofanijski prikaz izveden je tek na poznatome reljefu u Saint Genis-des-Fontainesu (1020), a izrađen je na središnjem portalu opatijske crkve u Montecassinu 1066. i, napokon, u Clunyju. Teofanijski je program u reduciranoj formi razvijen već na sustipanskome oltarnome zabatu i luneti iz XII. st. (naknadno uzidanoj vrh dvorišnih vrata crkve Sv. Duha u Splitu).

Rana pojava zabatnih portala sa stupovima ili s menzolama nije izazvala veću tipološku raznovrsnost. Portal samostanske crkve u Supetarskoj Dragi na Rabu uzor vjerojatno nalazi u sjevernotal. primjerima. Sudeći prema očuvanim dijelovima i tragovima na pročelju, portali rapske katedrale i Sv. Krševana u Zadru posve su mu slični. Primjer su zanimljive lokalne inačice zabatnoga portala s lavljim menzolama vrata crkve Sv. Mikule u splitskome Velom Varošu s poč. XII. st. Iz istoga su doba i ulomci bogato ukrašena pročelja benediktinske crkve na Sustipanu u Splitu, a nešto je mlađa pojava stepenasto usječenih portala. Ikonografski, svi obrađuju kristološku simboliku grijeha i smrti.

Obradba kapitela zorno pokazuje nastajanje romaničkoga skulpturalnog izraza. Podrijetlo im je ranokršćansko, a u našu skulpturu dolaze preko Akvileje (bazilika posvećena 1031) te brojnih gornjojadranskih inačica istoga tipa. Među najzanimljivije kapitule ubrajaju se oni iz bazilike u Sutlovreću, iz Sv. Petra u Dragi na Rabu (crkva posvećena 1059), iz rapskoga Sv. Ivana i iz zadarske Sv. Marije Velike. Izrazitu zbijenost s naglašenim ugaonim ispupčenjima i konkavnim abakusima imaju pak kapiteli iz Sv. Lovre i Sv. Stošije u Zadru. Osobito je zanimljiva obnova »teodozijeuskoga« tipa kapitela sa životinjskim protomama i s pokrenutim akantovim lišćem. Najljepši kapiteli toga tipa izrađeni su na stupovima katedrale u Krku u XII. st.

U zadarskome Sv. Krševanu (XII. st.) miješaju se ant. kapiteli s novima koji ih pokušavaju oponašati. U prizemlju splitskoga zvonika vidljivo je nastojanje majstora (sred. XIII. st.) da što vjernije kopiraju korinthske kompozitne kapitule s Peristila: prepoznaju se tek po zatvorenoj silueti i zbijenijem volumenu. Kapiteli porečkoga ciborija (1277) po svoj su prilici kopija onih Eufrazijevih iz iste katedrale. Osobito su karakteristični kubični romanički kapiteli kakvi se u nas prvi put pojavljuju u kapitulu i na zvoniku crkve Sv. Marije u Zadru, a potom na pilonima katedrale Sv. Stošije i drugdje duž obale. Zanimljivi su i zreloromanički niski, kompaktni, tzv. predtatarski kapiteli teških proporcija iz XII/XIII. st., iz bjelovarskoga muzeja i iz Srijema. Donekle im je srodan kapitel s krupnim plastičnim lišćem u dva reda, nađen u temeljima zagrebačke katedrale. Posebno su karakteristični kapiteli tzv. *aux crochets*, koji se prvi put pojavljuju na arkadama splitskoga reljefa Navještenja Bl. Dj. Marije, a koji gube rimsko-korinthske naturalističko lišće.

Vijenac u kojemu se premeću palmete s akantovim listovima svojevrsni je dekorativni znak arhitekture zadarske Sv. Marije, samostanskoga kapitula i unutrašnjosti prvoga kata zvonika. Tipični ranoromanički vijenac obično ima isprekidane, izmjenične lozice, zapravo akantove vriježe s izbojima cvjetova ili bršljanastih listića; zbog različitih tipova stilizacije dobiva koji put neobične ili čak zagonetne oblike (na dovratnicima portala Sv. Lovre u Zadru, na juž. portalu splitske katedrale i drugdje) ili izrazito shematizirani gusti geometrijski tok (na dovratnicima crkve Sv. Bartula, izvorno Sv. Krizme i Damjana u Dubrovniku, i u nizu drugih primjera).

Zadarska skulptura u XI–XIII. st. pokazuje neobičnu raznovrsnost. U drugome desetljeću XII. st. sklopom benediktinki Sv. Marije romanika je u zreloj i sažetoj formi uvedena kao novi stil u hrv. umjetnost. Sred. stoljeća slijedi temeljito uređenje katedrale Sv. Stošije i gradnja samostanske crkve Sv. Krševana. Istodobno u Zadru djeluje bizantinizirajuća kiparska struja, od koje se očuvalo više kamenih ikona, a istoga je predznaka i nekoliko ikona i patera, koje su u Zadar pristigle vjerojatno preko Venecije.